

Els Templers al Berguedà: segle XII*

Rosa Serra Rotés

La presència de l'orde militar del Temple a l'actual comarca del Berguedà, al cor de la Catalunya Vella, és documentada a l'últim terç del s. XII. És conseqüència del prestigi que aquesta ordre militar van despertar entre la petita noblesa local, després que l'ordre acumulés un gran patrimoni a la Catalunya Nova, arran de la conquesta de Tortosa el 1148 i de Lleida el 1149. L'ordre és present a Palau del Vallès des del 1140¹ quan es documenta l'existència d'un comanador i tres frares, un dels quals és capellà, tot i que la comanda no s'organitza fins el 1151², quan des de Palau passaren a administrar els béns escampats pel territori de la Catalunya Vella, també els que van acumular al Berguedà i a la Cerdanya.

La primera donació: la muntanya de Palomera, a Saldes

És a l'últim terç del s. XII que s'inicia la relació entre la petita noblesa del vescomtat de Berguedà amb l'orde del Temple. La primera referència documental identificada és de l'any 1170, i és la donació que el baró Galceran III de Pinós fa als Templers de tota la muntanya de Palomera³. Aleshores Palomera, a l'actual terme municipal de Saldes, formava part del comtat de Cerdanya, i tenia com a límits el coll de Vallcebre, el terme del castell de Fraumir, el terme del castell de l'Espà i el Grau de Palomera; uns límits que es poden identificar amb el perímetre que envolta la muntanya d'Ensija pel sector de tramuntana i que, en bona part, s'inscriu en l'actual terme de

Saldes, Vallcebre, Fígols i Gòsol.

De la importància de les pastures de Palomera i d'Ensija en són testimoni les restes del vilatge de pastors i les coves veïnes aixecat sobre un imponent rocam que li fa de muralla protectora i que li dona nom.⁴ S'ha escrit que sota les codines si podien allotjar fins a 5.000 ovelles, una xifra, de ben segur exagerada, sobretot si considerem que els grans ramats dels quals es té memòria en aquesta contrada no superaven el milers d'animals.⁵

El 1174 els Templers van obtenir, de Berenguer de Calders,⁶ tres-cents sous, dos pollins de cavall i la muntanya i els prats de Bacies, un gran altiplà que es troba al massís del Port del Comte entre el Puig de les Morreres i el refugi de la Bòfia, entre 2.000 i 2.150 metres d'altitud, actualment dins els termes municipals de la Coma i la Pedra, Guixers

i d'Odèn, al Solsonès. Avui són encara pastures preuades⁷.

Els Calders, que no eren uns nobles qualsevols, eren una família vinculada estretament amb els comtes de Cardona; el 1067 Guillem Ramon de Calders consta casat amb Guilla, filla de la comtessa Ermessenda de Cardona, aleshores vídua del comte Ramon Borrell de Cardona. Els anys, els Calders, Guillem i Pere, apareixen com a signataris del testament de Guillem de Berguedà, un dels grans enemics dels Cardona.⁸

El 1186 Pere de Santafé i la seva esposa donaren als Templers els drets sobre l'alou que tenien als ports de Bacies i Odèn, aiguës, prats, boscos, pastures, abeuradors, al temps que garantien la seguretat dels seus ramats⁹.

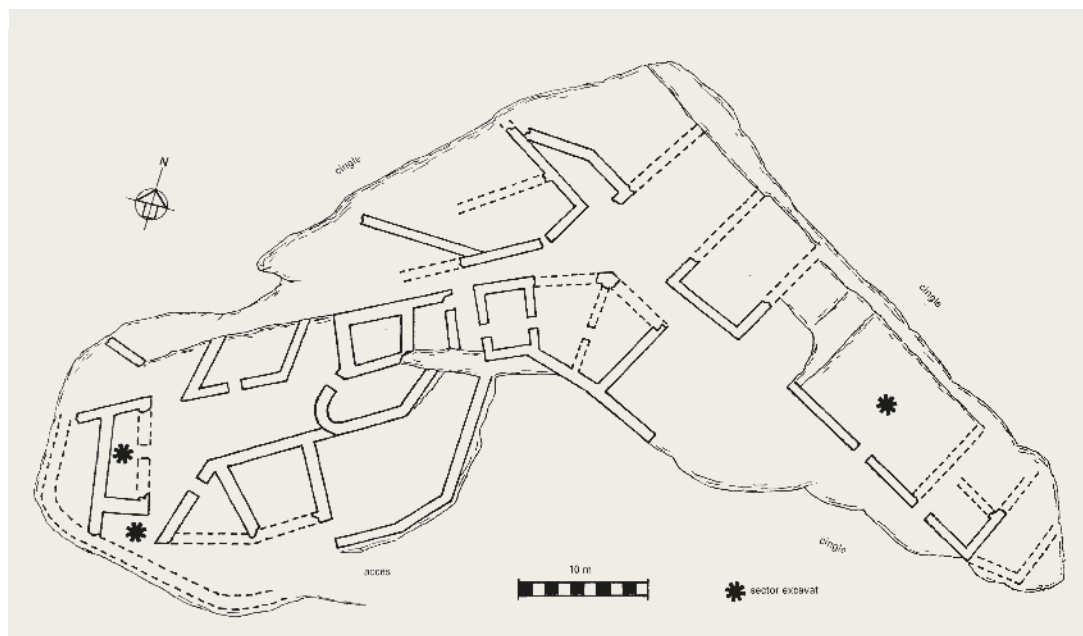
L'interès dels Templers per les pastures de muntanya es confir-

ma també a la zona del Pallars Jussà, concretament als actuals termes municipals de Terrassa (Gavet de la Conca), Castelló d'Encús (Talarn) i Palau de Noguera (Tremp)¹⁰.

Palau del Vallès fou inicialment el centre administratiu del conjunt de propietats acumulades a bona part de la Catalunya Vella: a més del Vallès, les del Baix Llobregat, el Penedès, el Maresme, Osona, la ciutat de Barcelona, també les del Berguedà, la Cerdanya i el Solsonès. De la mateixa manera, els bens que els Templers van acumular al Pallars i la Noguera –principalment a les valls pirinenques i prepiri-

Planta del poblat de Palomera amb indicació de les zones excavades.

(PLANTA JORDI BOLÒS, PUBLICADA A CATALUNYA ROMÀNICA, VOL. XXVII. VISIÓ DE SÍNTESI).

nenques de la Noguera Pallaresa i del Llobregat-, s'administren des de Gardeny. Ho feien els *fajulus forensis*, frares amb un càrrec específic però itinerant que és el que ostentava, el 1170, Guillem de Solsona amb el títol de «Comanador de Solsona», sense que mai existís la comada d'aquest lloc.

Solsoní era Arnau de Torroja (1118/1120?-1184), Mestre Major de l'Orde del Temple entre 1166 i 1181, que treballà intensament per implantar, a la província catalanoprovençal que comandava, una xarxa de donats i confreres que li suposa una gran implantació social de l'orde, per què entre els benefactors destacaven nobles i cavallers, com per exemple la família vescomtal del Berguedà. Sense ingressar en un convent, eren considerats en alguns aspectes com a membres del Temple i beneficiar-se dels privilegis i gràcies espirituals. Sans i Travé ho explica així en l'estudi biogràfic que fa d'Arnau de Torroja¹¹:

«Aquest tipus de contracte -que comportava diversos nivells de relació amb l'orde, implicava un seguir d'obligacions per a ambdues parts: el donat es comprometia a lliurar el seu cos després de la mort a la institució religiosa, a ingressar-hi com a profès en cas d'abandonar el segle i a no canviar la seva voluntat. A banda, s'establien també unes obligacions econòmiques, com ara la donació de certs béns en el moment del compromís o bé després de la seva mort i el pagament d'una quantitat anual en favor de l'orde. Aquest, de la seva banda, s'obligava a inhumar les restes del donat en un cementiri seu i a realitzar sufragis i oracions en favor de la seva anima corn si es tractés d'un frare.»

Tot i que Solsona era un lloc estratègic, a mig camí entre les pastures del Pallars i les terres més orientals, les distàncies eren massa grans com per que els *fajulus forensis*, poguessin fos un control efectiu dels dominis, i l'orde decidí vincular les pastures pallareses, i també tots els alous que tenia dispersos al llarg de la carrerada o cabanera del Montsec (Estopanyà, Purroi, Valse-

gura, etc.) , singularment estratègics per a poder fer parades i repòs en els itineraris de transhumància, a la gran comanda de Montsó. El 1167 el comte Artau IV de Pallars Sobirà concedí als Templers el privilegi de lliure pastura per tota la seva terra i protecció per als ramats de bous, moltons i cavalls¹².

Les pastures i altres possessions del sector de l'Alt Llobregat van restar sota el control de la comunitat de Palau del Vallés¹³ fins que es va crear la comanda de Berguedà i Cerdanya. Fou

Arnau de Torroja qui, durant el temps comprés entre 1166 fins a el 1181 impulsà la creació, no només de la comanda de Cerdanya, Berguedà i Puig-reig el 1169, sinó també les de Corbins i Luna (1167), Barbens (1168), Osca (1171), Barberà (1173) i Navarra (1179), i probablement també l'any 1181 les d'Ascó i Granyena i el següent la de La Zaida, i feu els nomenaments dels respectius comanadors¹⁴.

Amb tot la documentació demostra que el domini dels Templers sobre les pastures de Pa-

Restes del poblat de pastors de Palomera.
ARXIU ARB

lomera no es va consolidar, probablement per què l'orde no va aconseguir, a la Vall del Llobregat, teixir la xarxa d'alous i masos indispensable per poder garantir els viatges dels grans ramats transhumants. El 1312, Saura de Pinós confirmava als homes que habitaven al Roc de Palomera totes les concessions

Prats de Bacies, el gran altiplà del massís del Port del Comte. (ARXIU ARB)

que havia fet el seu marit, Pere Galceran de Pinós, de les cases al lloc anomenat *Rupe de Palomera* i dels honors del Port d'Ensija, on podrien pasturar els seus ramats lliurement. No tenim informació de com els Pinós recuperaven el domini però tot indica que la donació del 1170 no es consolidà per què l'orde, en temps d'Arnau de Torroja, deuria aconseguir altres beneficis compensatoris.

Es conserven les restes del poblament medieval de Palomera,¹⁵ situat a 1.440 m d'altitud, amb 84 metres de llargada i 24 d'amplada, situades prop del punt conegut com La Pleta de bestiar que fan servir els pastors per aixoplugar els ramats camí de les pastures d'Ensija. Del poblament excavat per Manuel Riu el 1971, es va identificar el carrer central i un total de 27 habitatges, així com fragments de ceràmica del segle XV. Una de les cases que es van estudiar tenia 9x6 m, amb una superfície de 54m², i mb una porta de 70 cm de llum i amb un terra empedrat.

Palomera va fer-se gran; Tomàs de Villacorba, procurador de Saura de Pinós, donava llicència a Pere Fumanya de Palomera per a edificar un molí a l'aigua que passa per Palomera al costat de la font. El 1315 Pere Galceran

de Pinós concedia a Ramon Arnau de Saldes un pati dintre del Roc de Palomera, termenejant amb les cases de Simon de Palomera i de Pere Graner, amb el camí públic, per que fes casa i residència, i la castlania de la Roca que havia de custodiar dia i nit, i obrir i tancar la porta. Durant tot el segle XIV es succeeixen les referències documentals sobre l'habitatge a Palomera. El 1490, en la capbreu encarregada pel senyor de Pinós s'especifica que tan sols restaven habitades les tres cases, Al segle XVI el vilatge quedà abandonat, com acredita la documentació de l'Arxiu Parroquial de Saldes i les excavacions.¹⁶

La comanda templera de Berguedà i Cerdanya

Més decisives per la constitució d'una comanda templera a la Catalunya Vella, primer dita de la Cerdanya, després de la Cerdanya i Berguedà i finalment de Puig-reig, foren les donacions que la família vescomtal del Berguedà en els últims anys del s. XII. El 1182 el vescomte Guillem de Berguedà cedia als Templers dos masos i terres al terme de Casserres.¹⁷ En el seu testament, de l'any 1183, deixa a l'orde militar set masos amb les seves terres, situats als termes dels castells de Casserres i Puig-reig, i al lloc de Fonollet, al mateix temps que s'ofereix a l'orde.¹⁸ El 1186, el matrimoni format Guillem de

Vilalta i Ermessenda donaren al Temple el mas d'Irene i la tasca de l'alou que tenien al terme del castell de Puig-reig¹⁹. Aquest patrimoni s'amplia notablement quan Guillem de Berguedà redacta el seu testament el 1187.

El 1181 Berenguer de Gaver és nomenat comanador de la Cerdanya; el 1185 Roig de Benviure és comanador de «*totius honoris de Bergistanensi*» i ell mateix, el 1188 s'intitula comanador de la Cerdanya²⁰. Roig de Benviure i Guillem de Cerdanyola, comanador de Palau, són al costat de Guillem de Berguedà quan aquest redacta el seu testament l'any 1187. La institució de comanador de la Cerdanya o de Comanador de la Cerdanya i del Berguedà és significativa, ja que indica que aquesta àmplia zona era administrada per un preceptor únic, tot i que la comanda templera no va tenir casa establerta en aquets territoris de la Catalunya Vella fins al s. XIII.

Fins aleshores les comandaments havien pres el nom del lloc on s'havia construït la casa conventual, com succeí en el cas de Palau, Aiguaviva, el Masdeu o Castelló d'Empúries.²¹ La comanda de Puig-reig, com totes les de la Catalunya Vella –Masdeu, al Rosselló, Castelló d'Empúries a l'Alt Empordà, Aiguaviva al Gironès, Palau-Barcelona al Vallès i al Barcelonès, i la Joncosa al Penedès– era petita, fins i tot un cop conformat el testament

de Guillem de Berguedà. No podem perdre de vista un fet cabdal com és que aquests territoris de la Catalunya Vella estaven repartits des de feia segles en mans de famílies feudals, i per tant els Templers només van poder accedir a petites donacions enmig d'altres senyories laics i eclesiàstics²², en una zona feudalitzada i on els dominis dels comtes-reis eren molt reduïts.

Guillem de Berguedà i les lluites feudals del seu temps

El testament del trobador Guillem de Berguedà a favor dels Templers no és una donació qualsevol. I encara menys un testimoni del penediment d'un home que va viure enfrontat amb tothom, també amb el rei Alfons I. Per entendre la significació del seu llegat cal emmarcar la seva persona en el context dels canvis polítics que es vivien a la Catalunya Vella des de mitjans del s. XII²³.

Fou aquest un període de grans projectes polítics que ja no tenien lloc a la Catalunya Pirinenca o de muntanya, sinó terres enllà. Ens referim a fets tant importants com l'expansió territorial cap a la Catalunya Nova, la consolidació de la dinastia comtal de Barcelona amb la creació de la Corona d'Aragó, i la construcció política del Principat, que també es planifica essencialment des de Barcelona. És en aquest últim apartat que la figura de Guillem de Berguedà, com a senyor feudal, pren volada perquè no accepta els canvis i s'hi rebel·la; i és en aquest context que hem d'entendre la presència dels Templers en terres berguedanes i més concretament a Puig-reig.

Les lluites feudals característiques del s. XI van continuar, amb la mateixa força, en moltes valls muntanyenques del Pirineu i del Pre-Pirineu al llarg del s. XII. Les constitucions de Pau i Treva, nascudes de la mà de l'Església catalana, es van convertir en un instrument de dominació política en mans d'Alfons I, en uns anys en què els Usatges de Barcelona s'imposaven a la resta d'comtats i obligaven a barons i castllans a

acatar disposicions emanades de l'autoritat del comte rei.

La política de control reial es completà amb la reforma del sistema de vegueres i convertint el veguer en el delegat territorial de la monarquia, amb plenes competències en matèria fiscal. Militar i d'ordre públic. Amb l'objectiu de controlar la complexa xarxa de castells en mans de la noblesa, Alfons I encarregà la confecció del *Liber Feudorum Maior*, un cartulari que conté els convenis i juraments que garanteixen els drets feudals del casal de Barcelona. Amb l'ajuda de nobles fidels i de funcionaris reials, i també amb l'ajuda dels mateixos Templers de Palau de Vallès, Alfons I inicià la reforma fiscal.

Tot aquest programa de reformes, encaminades a reforçar l'autoritat del reial, van xocar amb els interessos d'una part de la noblesa, que veia com la seva independència perillava i se li escapava el control que fins aleshores exercia sobre els seus vassalls, font de riquesa i de poder. Amb tot, un sector de la noblesa, amb més visió pel que fa a la repercussió dels canvis que impulsava a monarquia catalanoaragonesa, feu costat al monarca i hi col·laborà estretament per imposar les reformes²⁴.

D'entre aquets nobles fidels al comte rei, més o menys favorables a les reformes i que es van relacionar directament amb la família vescomtal del Berguedà, cal esmentar el bisbe d'Urgell, Arnau de Preixens (1167-1195)²⁵, el vescomte Ramon Folc III de Cardona i Hug de Mataplana, i Pere de Berga²⁶. Per contra, Guillem de Berguedà s'oposava clarament a la política d'Alfons I i li plantà cara, juntament amb una colla de petits nobles entre els quals destaca Arnau, vescomte de Castellbó, i la família vescomtal dels Cabrera.

Arnau de Preixens es va destacar per la seva decidida intervenció en afers polítics, donant suport a la política de control de la petita noblesa que impulsà Alfons I als mateixos comtes d'Urgell i del Pallars, implicant-se, juntament amb l'arquebisbe de Tarragona, en l'organització

d'importants constitucions de Pau i Treva. D'aquí prové l'eneïstament amb Guillem de Berguedà i el fet que el trobador el convertís en víctima d'una colla de poesies que els seus joglars escampaven per tot el bisbat d'Urgell. Les poesies contra el bisbe Arnau, en paraules de Martí de Riquer,

«es caracteritzen per una brutal violència, sense pal·liatius de cap mena, amb què el trobador blasma el seu enemic; i ho fa amb un llenguatge cru i obscè, sense evitar les expressions més immundes i agosaradament envilidores [...]». La sàtira de Guillem de Berguedà contra el bisbe és directa i clara»²⁷

Ramon Folc III de Cardona fou assassinat el 3 de març de 1175 per Guillem de Berguedà. Casat des del 1151 amb Isabel d'Urgell, és insultat repetidament en diferents poesies.²⁸ Anton M. Espadaler escriu:

«Remarca que el trobador havia escrit una sèrie de textos que devien haver atiat l'eneïstament entre ell i el vescomte. Per fer-ho aprofitar, en un poema, la música d'una cançó que 'canton maccips de Pau' –possiblement Pau d'Empordà, d'on era originari el seu joglar Ramon de Pau–, la qual cosa afavoreix, sens dubte, la seva circulació, i indica una clara voluntat de voler fer-la aprendre ràpidament i fàcilment, fins i tot a nivell popular. Havien de ser molts, doncs, els qui aprengueren a cantar que el vescomte Folc de Cardona era un foll barreu, és a dir, un panxut, avar, traïdor, a qui demanava que 'bais la mula. I com'»

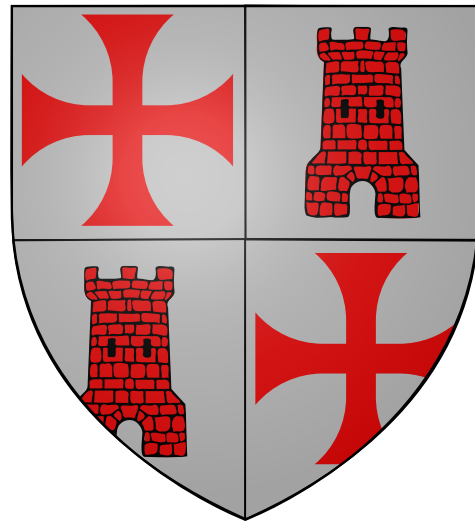
És en aquest context de lluita i d'enfrontaments que hem d'entendre l'assassinat del vescomte de Cardona, el 3 de març de 1175, per part de Guillem de Berguedà, i tots els enfrontaments amb els altres senyors berguedans, els Berga i els Mataplana. També la pèrdua del títol vescomtal, i bona part de la producció literària de Guillem de Berguedà com a trobador²⁹; les llacunes a l'entorn de la seva biografia per què a partir d'aquesta data i fins el 1182 Guillem de Berguedà desapareix de la documentació; les llacunes a l'entorn de la seva biografia i, sense cap

mena de dubte, la relació amb els Templers.

Les absències prolongades en la documentació, sobretot pel que fa al període 1173-1182, coincideixen amb els anys de lluita i d'enfrontament amb els feudals veïns i amb el mateix Alfons I; també sembla que correspon a aquest període el primer testament de Guillem de Berguedà, que tot i que es conserva íntegrament, no hi consta cap data, i on s'esmenta la seva intenció de pelegrinar a Sant Jaume de Galícia i deixar els seus béns al monestir de Santa Maria de Poblet.

D'entre 1173 i 1179 són les tres poesies que dedica exclusivament a Pere de Berga, per injuriar-lo i per elogiar Estefania, la seva muller; també les que dedica al bisbe d'Urgell, Arnau de Preixens, mentre que les que tenen com a protagonista Ponç de Mataplana s'han de situar entre 1172 i 1180. El 1173 assassina, a traïció, al vescomte Ramon Folc de Cardona, al castell de Collort (Sant Feliu de Pallerols, La Garrotxa).

La poesia esdevé una arma poderosa per lluitar contra els seus enemics suara esmentats, però també els que figuren en els seus sirventesos sobre lluites feudals, rigorosament documentats per Martí de Riquer: el castlà de Montmajor, els senyors de Montclar, i fins i tot el mateix Alfons I, que l'allunyà de la seva cort, entre d'altres. També apareixen els seus amics: Arnau de Castellbó, Ramon Galceran de Pinós i el vescomte de Cabre-

Escut Arnau de Torroja, el solsoní que fou Mestre Major dels Templers.

ra, tots enfrontats amb el bisbe d'Urgell i amb Alfons I.

Les dificultats per concretar quan i com es produí la mort del trobador, tot i que el 1196 és la data més probable del seu assassinat, s'expliquen bé si recordem aquesta oposició frontal a les reformes reials i a la lluita que es desencadenà al Berguedà i arreu de Catalunya, i de la qual el trobador va esdevenir protagonista. Es tractava d'un clar enfrontament entre la noblesa partidària de mantenir el sistema establert de relacions socials i polítiques i els que volien reformar-lo, potenciant el paper de la monarquia.

L'hereu de la casa comtal del Berguedà es trobava amenaçat pels canvis i les pretensions de la noblesa local, grans magnats que amb el suport reial aconseguiren més poder i prestigi enfront de la família vescomtal. Perduts els llaços i els vincles directes amb la casa comtal cerdana –el comtat de Cerdanya s'incorporà al de Barcelona el 1117 després de la mort de l'últim comte cerdà, Guillem Jordà–, els nous temps no es presentaven gaire favorables per a una petita família vescomtal que amb poc poder i amb pocs castells es resistia a sotmetre's a l'autoritat reial.

Guillem de Berguedà va perdre en tot aquest llarg procés d'enfrontaments, el títol vescomtal i també la vida, però, proba-

blement conscient del seu fracàs en el camp de la lluita política, redactà el 25 d'abril de 1187 el seu últim testament, que es pot interpretar, una vegada més, com un testimoni clar del seu caràcter rebel i indomable.

El testament de Guillem de Berguedà

Quan el trobador redactà el seu últim testament el 1187, el seu pare, el vescomte Guillem de Berguedà, ja havia mort, i tot i que l'havia deixat hereu des castells de Madrona, Casserres, Puig-reig i Montmajor, de les possessions cerdanes i del feu que tenia per Hug de Mataplana, no va poder deixar-li el títol vescomtal. L'assassinat del vescomte de Cardona, les lluites amb els feudals veïns i els constants enfrontaments amb Alfons I ho van impedir.

Conscient de la seva situació –era només un petit senyor acorralat–, optà perdonar-se al Temple, en cos i ànima, i deixar la part més important del seu patrimoni, el castell de Puig-reig i Fonollet, a l'ordre militar del Temple. La resta de béns, esmicolats, els va deixar als Hospitalers, als monestirs de Santa Maria de Poblet i Santes Creus, i a la canònica de Santa Maria de Solsona. Al seu germà Berenguer li deixà el castell de Montmajor i una colla de maldecaps: els feus de Madrona, Casserres i Espinalbet, els honors de la Cerdanya, els drets als termes de Sentmenat i Calders, i el feu d'Hug de Mataplana.

Aquets feus, drets i honors eren la part més vulnerable de la seva herència i que probablement estaven ja perduts, per que ben aviat la documentació n'enregistra el control per part del rei. Les donacions a Poblet, Santes Creus i Solsona no són més que confirmacions de donacions que els seus pares havien fet en vida. Llevat a les deixes a les esglésies berguedanes i un mas als Hospitalers, la part més important del seu patrimoni, el castell de Puig-reig i el lloc de Fonollet, passaren íntegrament a l'ordre del Temple.

Els pares del trobador, els vescomtes del Berguedà, ja havien

fet donacions en vida a l'orde militar, però ara Guillem els deixa un castell amb tot el seu terme, pertinències i molins, censos i usatges en alou lliure i sense obstacles per part de ningú. I el trobador remarca clarament que aquesta és la seva expressa voluntat, i ho deixa ben clar en el testament, encarregant al rei Alfons I la defensa i compliment de la seva última voluntat:

*«A més a més, imploro humilment al senyor rei que el deixo com a defensor i protector de tot el que dono a la casa de a milícia del Temple, a favor de la meua ànima».*³⁰

Probablement per els Templers es tractava d'una donació més, però no pas per el trobador, no pel mateix monarca, que es veia obligat a respectar aquesta voluntat quan segurament aspirava a controlar un dels termes castellers més grans de l'antic comtat de Berga. El castell de Puig-reig, situat en un territori feudalitzat i esmicolat per senyories feudals, laïques i eclesiàstiques, i que el monarca intentava controlar, passava a formar part d'un ordre religiós extraordinàriament prestigiós, a més de ric i poderós en dominis de la Catalunya Nova.

Els Templers exerciren la cura d'ànimes i desenvoluparen en els seus dominis importants cemetiris a les seues més importants de

les seves comandes; aquets cemetiris eren escollits per molts membres de la petita noblesa que admiraven l'ordre, i els enterraments de nobles aportaven importants deixes que n'augmentaven la riquesa. La competència dels cemetiris dels Templers amb els de les parròquies veïnes, i amb els mateixos bisbats, i el fet que els Templers no pagaven delme, provocaren greus enfrontaments amb el bisbe de Lleida i també amb els cistercencs de Pobles i Santes Creus amb els quals competien en el camp de les deixes testamentaries.

Guillem de Berguedà i el seu pare retenien injustament el delme de l'església de Sant Vicenç d'Espinalbet, i el testament del trobador no oblida aquest fet:

«... el delme que injustament reteníem de Sant Vicenç d'Espinalbet jo i el meu pare, ja difunt, i aquest delme vull i mano que sigui per aquesta església de Sant Vicenç, i els seus successors per a la salut de a meua ànima i de la dels meus parents»

De la lectura d'aquest fragment del testament s'interpreta clarament que Guillem reconeix el seu error però que el «repara» un cop mort.

Arran del testament de Guillem de Berguedà els Templers passarien a controlar el terme casteller amb una bona colla d'esglésies parroquials (Sant Martí de Puig-reig, Sant Julià, Sant marçal, Sant Sadurní de Fonollet, Sant Andreu de Madrona) situades al bisbat d'Ur-

gell, i per tant sota el comandament espiritual d'un altre enemic del trobador, el bisbe Arnau de Preixens. Els Templers reberen dels papes del s. XII un conjunt de privilegis que sovint col·lidien amb els drets de l'Església diocesana; un dels més controvertits i qüestionats pels prelats i els rectors fou el de l'exempció del pagament de delmes per les terres que conreaven.

Els Templers van accedir al domini i control de l'església parroquial de Sant Martí de Puig-reig i de totes les seves sufragànies el 1278, molts anys després de la mort del trobador i del bisbe Arnau de Preixens; també van haver d'esperar per fer efectives la resta de voluntats testamentaries.

El domini efectiu dels Templers sobre el castell de Puig-reig i la creació de la comanda

La prova més evident de que l'testament del trobador fou un tema espinós, poc agradable al rei Alfons I, és el fet que no fou confirmat fins el 1231, per Jaume I. És evident que els reis de la Corona d'Aragó, des d'Alfons I, van retallar de totes maneres els privilegis de l'orde, especialment deixant de complir la promesa que feu el 1142 Ramon Berenguer IV, quan va prometre a l'orde una cinquena part de les conquestes, i que al cap de deu anys havia proporcionat als Templers

*«no només l'adquisició de les partions corresponents a les ciutats de Tortosa i Lleida, sinó també una sèrie de castells i fortificacions al llarg del baix Ebre, inclosa la fortalesa de Miravet»*³¹.

Alfons I afavorí el petit orde de Monjoï, que a finals del seu regnat acabà fusionant-se amb el Temple; també Pere I va promoure la creació d'un nou orde, el de Sant Jordi d'Alfama, per restar poder i protagonisme als Templers, i el mateix Jaume I es mostrà reticent a fer gaires concessions als Templers a les noves zones conquerides, negant-los la cinquena part de Mallorca i de València. Tot i aquestes importants restriccions i controls sistemàtics sobre l'orde, els Templers posseïen a la Corona d'Aragó

Un templer a cavall en una pintura mural de l'església de Cressac-Saint Denis, a França

més castells que tots els altres ordres junts, i sense cap mena de dubte, van ser els amos i senyors indiscutibles del baix Ebre.

Amb el mateix objectiu, el de limitar el poder de l'orde a la Catalunya Vella, s'entén el retard en la confirmació del testament de Guillem de Berguedà. No es fa estrany que Alfons I es fes l'orni; malgrat ser marmessors testamentari del trobador, de ben segur que no tenia gaires ganes de fer complir les seva voluntat, i tenia ben viva a la memòria la rebel·lia del petit noble que fins i tot havia gosat criticar-lo obertament en algunes de les seves poesies, tal com analitza Martí de Riquer³²:

«L'animadversió de Guillem de Berguedà envers el seu rei Alfons és evident en aquets temps, car a la primavera de 1184 el seu amic Bertran de Born compongué i divulgà dos insultants sirventesos contra el monarca que, en general, sembla inspirats en rumors certs, exagerats o calumniosos que li contà el nostre trobador. El que és rigorosament cert és que el gran trobador llemosí, a la estrofa cinquena de 'Cant vei pels vergiers desplegar', fa referència al cruel capteniment de rei amb un joglar anomenat Artuset, acusació presa d'un sirventès de Guillem de Berguedà del qual només conservem una estrofa».

Les relacions entre el rei i el trobador havien millorat entorn a 1185, ja que Guillem forma part, dos cops, del seguici del monarca: a mitjans de març del 1185 Guillem de Berguedà signa al peu d'un document en què el rei Alfons concedeix exempcions de lleudes i peatges als pobladors d'Arle de Provença³³; i també al cap d'un mes, al castell de Najac de Roergue, el rei Al-

Guillem de Berguedà a cavall. Miniatura, molt semblant a la de Bertran de Born, en el cançoner K, BnF ms. 12473 fol. 178.

Testament de Guillem de Berguedà conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, pergamins d'Alfons I, núm. 451.

fons es reuneix amb Ricard Cor de Lleó, aleshores duc d'Aquitània, i comte de Poitiers, segons uns versos d'un sirventès escrit l'any 1190 –*Un sirventès ai en cor a bastir*³⁴–. A finals d'abril del mateix any el trobador encara forma part del seguici del rei i signa com a testimoni en una donació que aquest fa d'una mina de sal de Súrria a Ramon de Cardona i a Ramon de Calders³⁵.

Aquest fou, sens dubte, un breu parèntesi, per què després de redactar el seu testament el 25 d'abril de 1187, i de designar a Alfons I executor de les seves voluntats, desapareix del seguici reial, i entre 1187 i 1196 escarneix, sense pietat, Alfons I en una bona colla de poesies³⁶, i també a tots els nobles que mostren la seva fidelitat al rei.

Guillem de Berguedà va morir assassinat, per un soldat a sou, a finals de 1195 o principis de 1196, ja que quan el seu germà, Berenguer de Berguedà feu una donació al monestir de Santa Maria de Poblet el 16 d'agost de 1196, el trobador ja era mort³⁷.

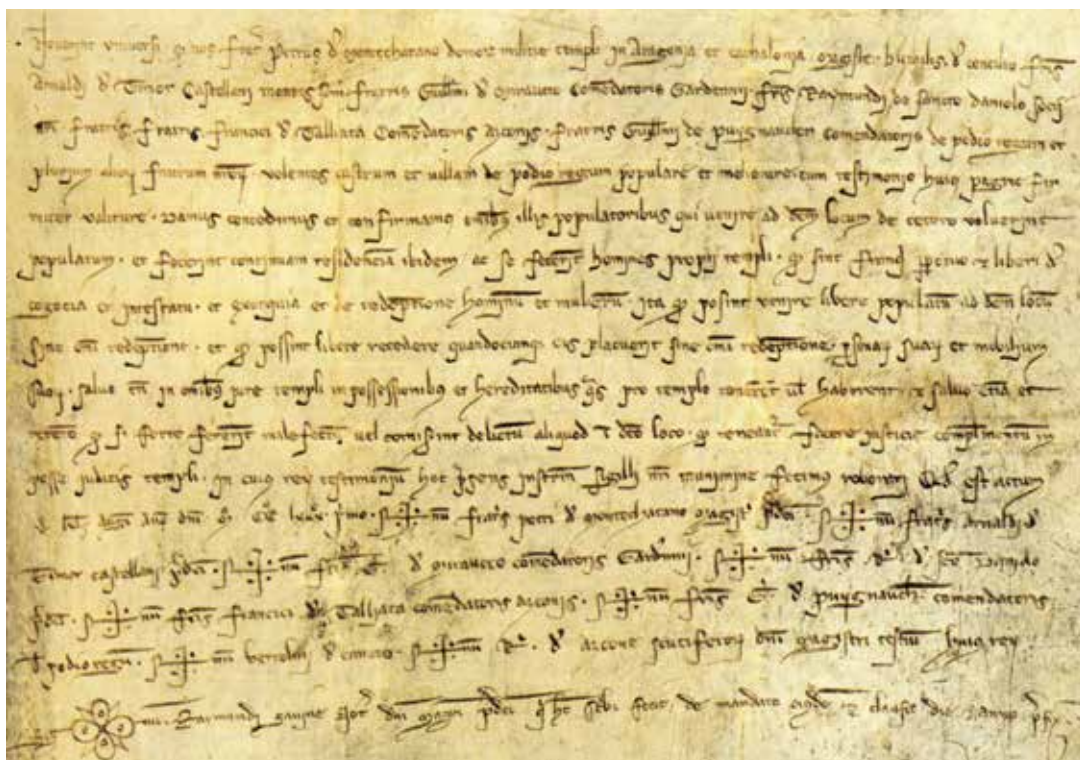
Fou Berenguer de Berguedà, casat amb Galiana i pare de Ramon de Berguedà, qui heretà una part de les possessions del trobador; el seu fill Ramon cedí al rei Pere I, l'abril de 1200, el vescomtat del Berguedà:

«illam emptionem sive compram quam fecistis de toto vici comitatu de Bergedano et de omnibus honoribus sive possessionibus quas pater meus ... de Bergedano habuit et habere debuit»³⁸

i les possessions familiars –excepte el castell de Puig-reig i el lloc de Fonollet– a canvi d'una donació vitalícia de 200 sous anuals. El 19 d'abril del mateix any, en un document signat a Tarragona, Ramon de Berguedà confirma al rei Pere I, i a canvi de 400 sous,

«illam emptionem vicecomitatus de Bergedano et castri de Podio Reg, in hunc modum quod sicut antecessores mei tenuerunt melius possiderint, habuerunt vel habere debuerunt ita vos et vestri successoris habeatis, teneatis et possideatis»³⁹

Com Alfons I, Pere I es feu l'orni a l'hora de confirmar el tes-

tament de Guillem de Berguedà, i durant força temps Jaume O també es va resistir a confirmar l'herència del trobador a favor dels Templers, que no van poder accedir al domini directe del castell de Puig-reig, del seu terme i del lloc de Fonollet, fins el 1231.

El que si que podem assegurar és que els Templers van tenir paciència, i molta, i al mateix temps que degueren reclamar els seus drets d'hereus, van desplegar una potent i interessant política que comprenia confirmacions, noves donacions, compres, permutes i establiments de terres, masies, drets i molins al terme casteller de Puig-reig. D'aquesta manera van poder controlar la gairebé totalitat del terme i, un cop conformat el testament del trobador, organitzar ràpidament, a partir de 1239, la comanda de Puig-reig, que administrava també el patrimoni escampat pel Berguedà⁴⁰ i la Cerdanya.⁴¹

*Aquest article, ara revisat i ampliat, es va publicar per primera vegada, amb el títol *Les comandas del Temple de Puig-reig, Cerdanya i Berguedà en el s. XII*, el 2010 quan la Diputació de Tarragona va editar les Actes de les Jornades Internacionals d'Estudi sobre els orígens i l'expansió de l'Orde del Temple a la Corona d'Aragó (1120-1200). Dirigides pels doctors Josep Mª Sans i Travé i Josep Serrano Daura, les Jornades Internacionals van tenir lloc a Tortosa els dies 7, 8 i 9 de maig de 2004.

Notes

- VILARGINÉS, J.: «Els Templers del Vallès», Mollet del Vallès, Notes, 4 (1990). SANS I TRAVÉ, Josep M^a: *Els Templers catalans. De la rosa a la creu*, (1999), Pagès Editors, p. 271-275.
- FOREY, A. J.: *The Templars in the Corona de Aragón*, Oxford University Press, Londres 1973, p. 416.
- MIRET I SANS, J.: *Los Vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà*, Barcelona 1901, p. 62. MIRET I SANS, Joaquim: *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, Impremta de la Casa Provincial de Caritat, Barcelona 1901.
- JAQUEMOT BALLARIN, A.: «Els noms de "pala" a les roques, pedres, muntanyes i penyes» a *Quaderns de la Selva*, 23 (2011), p. 135-139.
- Salvador Vilarrasa i Vall (La Pobla de Lillet 1870 - Ripoll 1943) l'autor de «*La vida dels pastors*» (1935), en compta quatre mil a les grans pastures de Rus, Pla d'Anyella i Comabella. El programa anual d'aprofitaments i millores en Forests de l'Ajuntament de Saldes, redactat el 2020 pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca i Alimentació de la Generalitat de Catalunya, defineix per a les pastures d'Ensiya i Palomera la quantitat màxima de 800 ovelles, 220 vaques i 12 eugues que han d'entrar a les pastures entre el 20 i 24 de juny i sortir-ne, les vaques el 8 de setembre, i les ovelles el 12 d'octubre.
- RODRÍGUEZ BERNAL, F.: *Els vescomtes de Cardona al segle XII*, Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2009.
- La pastura a Prats de Bacies es manté, tot i que en litigi amb els propietaris de l'estació d'esquí de Port del Comte, ubicada al terme municipal de La Coma i La Pedra. Un clar exemple de la dificultat que suposa compatibilitzar els usos tradicionals de la muntanya i les noves activitats econòmiques que si desenvolupen. Els ramaders i els veïns de Vilamantells i Castelltort, dues entitats de població del municipi de Guixers, defensen el seu dret de pastura en aquets indrets de St. Joan de juny fins a St. Miquel de setembre.
- El castell i la jurisdicció dels Calders pertanyien el 1023 a la comtessa Ermessenda de Cardona, vídua de Ramon Borrell, que el degué rebre en dot, juntament amb altres castells. El 1067 apareix vinculat a aquest castell Guillem Ramon de Calders, casat amb Guilla, filla de la comtessa. Aquest primer castlà o senyor de Calders llega en el seu testament el castell de Calders i les parròquies del seu entorn als seus fills Artal i Ponç, dels quals passa al fill de Ponç, Arnau, que ja consta com a senyor de Calders. RODRÍGUEZ BERNAL, F.: *Els vescomtes de Cardona al segle XII*.
- SANMARTÍ ROSET, M. I BONET DONATO, M.: *Els hospitalers al Pallars i a l'Urgell (segles XII-XIII)*. *Diplomàticari. Comandes i societat*, Ed. Universitat de Lleida/Universitat Rovira i Virgili, Núm. 14, 2018, p. 188-189.
- FOREY, A. J.: *The Templars*, p. 77.
- SANS I TRAVÉ, Josep M^a: «Arnau de Torroja: un català mestre major de l'orde del Temple (1118/1120?-1184)», discurs llegit el 19 de desembre de 2006 en l'acte de recepció a la Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona 2006.
- Catalunya Romànica*, Vol. XVI: «La Ribagorça», Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 42.
- FUGUET I SANS, J.: *L'arquitectura dels Templers a Catalunya*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona 1995, p. 299-300 i nota 2.
- SANS I TRAVÉ, Josep M^a: «Arnau de Torroja», p. 64-65.
- RIU RIU, M.: «Estaciones medievales en el termino municipal de Saldes», a *Arqueologia*, III, Madrid 1975, p. 272-290. RIU RIU, Manuel: «Notes sobre l'aportació de l'arqueologia a l'urbanisme medieval català», a *Fonaments: prehistòria i món antic als Països Catalans*, No. 5, 1985, p. 143-154. RIU RIU, Manuel: «Els nuclis rurals de població agrupada a la Catalunya Vella», a *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar, Vol. VIII. Antologia d'estudis Històrics, Ed. 62, Barcelona 1990, p. 82-92. BOLÓS, J.: «El Roc de Palomera», *Catalunya Romànica. VOL. XVII. Visió de síntesi. Restauracions i noves troballes. Bibliografia*, Barcelona 1998. Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 191. VV.AA.: *Saldes*, Berga 1998, p. 93-95. L'estiu de 2006 va fer una altra campanya d'excavacions fetes per l'empresa *Arqueociència* amb encàrrec del Consorci Ruta Minera i dirigides per Ainoa Pancorbo. Es va fer una neteja general de tot el perímetre i del masos excavats pel Dr. Riu, es va identificar el carrer central i un total de 27 habitatges, donant com a materials fragments de ceràmica del segle XV. Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya, fitxa núm. 5862. Generalitat de Catalunya. PANCORBO, A.: «Memòria de l'excavació arqueològica realitzada al Roc de Palomera. Saldes, Berguedà», 4 Setembre- 16 d'octubre de 2006. Mem. Núm. 7902
- RIU, Manuel: «Estaciones medievales en el término municipal de Saldes», a *Arqueologia*, III, Madrid 1975, p. 272-290. RIU RIU, Manuel: «Creació i desaparició d'alguns vilatges fortificats a la Catalunya medieval», a *Cota zero: revista d'arqueologia i ciència*, 1990, Núm. 6, p. 57-66. Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya, fitxa núm. 5862. Generalitat de Catalunya.
- ACA, Alfons I pergami 333. DE RIQUER, M. de: *Guillem de Berguedà. I. Estudi històric, literari i lingüístic*, ... 1971, P. 276-277. *Catalunya Romànica. XII. El Berguedà*, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1985, p. 44-45 i 152-166.
- RIQUER, M. de: *Guillem de Berguedà*, p. 276-277. *Catalunya Romànica. XII. El Berguedà*, p. 278.
- RIQUER, M. de: *Guillem de Berguedà*, p. 278.
- MIRET I SANS, J.: *Les cases de Templers y Hospitalers*, p. 171.
- FOREY, A. J.: *The Templars ...*, p. 100.
- FREDMAN, P. H.: «Ordes militars i pagesia servil a Catalunya», a *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Edicions 62, Barcelona 1988, P. 77-106.
- SERRA ROTÉS, R.: «Guillem de Berguedà, un senyor feudal», a *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, Berga 1987, Núm. 62, p. 12-17.
- SALRACH, J. M.: «El procés de fidelització. Segles III-XII», a *Historia de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1987, Vol. II, p. 382-289.
- La biografia d'aquest bisbe d'Urgell, es pot consultar a la *Catalunya Romànica. VI. L'Alt Urgell. Andorra*, Barcelona 1992, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 52-53.
- SANTANDREU SOLER, Mª D.: *La Vila de Berga a la baixa edat mitjana. La família dels Berga*, Vol. I, Tesi doctoral, Departament d'Història Medieval, Universitat de Barcelona 2006. En curs de publicació per l'Àmbit de Recerques del Berguedà i l'Ajuntament de Berga.
- RIQUER, Matí de: Les poesies del trobador Guillem de Berguedà. Text, traducció, introducció i notes, Barcelona, quaderns Crema, 1996. p. 39
- ESPADALLER, A. M.: «La poesia de Guillem de Berguedà», a *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, Berga 1987, Núm. 62, p. 18-23.
- L'estudi de l'obra poètica de Guillem de Berguedà es obra de Martí de Riquer. Mossèn Climent Forner ha traduït de l'occità tota l'obra coneguda del trobador Guillem de Berguedà, publicada l'any 1986 al segon volum de la col·lecció *Escriptors del Berguedà*, de l'editorial berguedana l'Albí.
- La traducció catalana és obra de Paquita Sellés i Verdaguier, publicada a *Catalunya Romànica. XII. El Berguedà*, p. 40-41.
- FOREY, A. J.: «Els Templers de la Corona d'Aragó i la reconquesta», *L'Avenc*, núm. 161, juliol-agost 1992, p. 24.
- RIQUER, M. de: Les poesies del trobador Guillem de Berguedà, p. 25.
- RIQUER, M. de: Les poesies del trobador Guillem de Berguedà, p. 26, nota 17.
- RIQUER, M. de: Les poesies del trobador Guillem de Berguedà, p. 27, nota 18. ACA, Alfons I, pergami Núm. 387.
- RIQUER, M. de: Les poesies del trobador Guillem de Berguedà, p. 26, nota 19. ACA, Pergamins Alfons I, núm. 386.
- Per aprofundir en la poesia del trobador RIQUER, M. de: Les poesies del trobador Guillem de Berguedà, p. 29-33.
- RIQUER, M. de: Les poesies del trobador Guillem de Berguedà, p. 33.
- ACA, Pere I, pergami núm. 82. Citat per MIRET, *Los vescomtes...* p. 161-162.
- Citat per MIRET, *Enquesta*, p. 13 del document original conservat a l'arxiu de la Catedral de Barcelona, També el cita RIQUER, *Guillem de Berguedà*, p. 282.
- SERRA ROTÉS, Rosa: «Els dominis de l'orde militar del Temple a Puig-reig a partir d'un capbreu de finals del s. XIII», a *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, Berga 2006, Núm. 88, p. 36-40. SERRA, Eudald: *Puig-reig, castell de Guillem de Berguedà i comanda templera*, Editorial Sunya, Barcelona 2015.
- SERRA ROTÉS, Rosa. «1275: els dominis de la Comanda Templera de Puig-reig a la Cerdanya», *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, 2006, Núm. 90, p. 34-38.

Rosa Serra Rotés